

Kunnen we God zien?

*Augustinus' mystieke brief aan
Paulina*

Kunnen we God zien?

*Augustinus mystieke brief aan
Paulina*

Inleiding, vertaling en
toelichting van Thijs Rutten

Schrijver: Thijs Rutten
Coverontwerp: Thijs Rutten
ISBN: 9789464351118
© 2021 Thijs Rutten

Voorwoord

Materie als spiritueel probleem

Hoe moet ik me verhouden tot de wereld om me heen? Dat is lang niet altijd duidelijk. Als iemand die naar het spirituele neigt, of zich in elk geval niet tevreden stelt met alleen maar de buitenkant van de dingen, worstel ik vaker dan me lief is met de vraag hoe ik in een materiële en, laten we wel wezen, behoorlijk materialistische wereld vorm kan geven aan mijn verlangen naar spiritualiteit.

Is dit nou alles?

Hoe kom ik in contact met een andere, geestelijke wereld, terwijl ik in een wereld leef, die zich hoofdzakelijk richt op materiële zekerheden. Ik verlang naar iets méér dan wat deze wereld me biedt en tegelijkertijd voel ik me gefrustreerd en gedwarsboomd in dat verlangen, juist door die wereld om me heen. Het lijkt wel alsof ze niet wil dat ik me los van haar maak, sterker nog, ze blijft me verleiden met al haar schoonheid en verlokkingen en ik, sukkelaar, raak keer op keer in haar omarmingen verstrikt.

Of laat ik me verleiden?

De vroege christenen noemden de wereld met al haar verleidingen niet voor niets de 'hoer van Babylon'. Een dergelijke omschrijving is wellicht wat veel van het goede.

Augustinus, die zelf flink met dit probleem heeft geworsteld, komt al in de vierde eeuw na Christus tot de conclusie dat

hijzelf en niet de wereld om hem heen het werkelijke probleem vormt.

Toch ligt het voor de hand dat een wereld die vooral gericht is op de zichtbare materie - op de dingen die we kunnen zien -, problematisch kan worden als het erom gaat vorm te geven aan onze eigen spiritualiteit, zeker als je bedenkt dat de term 'spiritualiteit' is afgeleid van de Latijnse term 'spiritus', die 'geest' betekent. 'Spiritualiteit' is 'dat wat met de wereld van de geest te maken heeft'.

Hoe verhoudt die geestelijke wereld zich tot deze materiële wereld waarin wij leven?

In de westerse wereld is het de filosoof Plato die al in de vijfde eeuw vóór Christus de 'wereld van de geest' op de kaart heeft gezet. Hij heeft hem 'bedacht'. Zonder Plato zouden wij niet over een 'wereld van de geest' en dus ook niet over spiritualiteit kunnen spreken. Plato en zijn navolgers definiëren de 'wereld van de geest' op zo'n manier dat deze weliswaar niet altijd lijnrecht tegenover, maar wél vaak op gespannen voet staat met de 'wereld van de materie'. Ook vandaag de dag nog zien we binnen elke vorm van spiritualiteit de poging om een antwoord te geven op de vraag hoe de wereld van de geest zich verhoudt tot de wereld die wij om ons heen zien en ervaren.

Bovengenoemde kwesties, en nog veel meer, komen impliciet of expliciet aan de orde in de brief die Augustinus in het begin van de vijfde eeuw na Christus aan zijn vriendin Paulina schrijft.

Actualiteit van Augustinus' brief

Met deze constatering zijn we meteen aanbeland bij de vraag naar de actualiteit van de brief die in de jaren 413-414 na Christus wordt gedateerd. Het zal duidelijk zijn dat het een illusie is, als we denken dat we een tekst die bijna zestien eeuwen geleden geschreven is en die bovendien handelt over zoiets specifiek als de vraag of wij God kunnen zien, zomaar, zonder enige voorbereiding kunnen lezen en de inhoud ervan kunnen overhevelen naar onze eigen tijd.

Toch blijft de brief de moeite waard, want hij bevat, naast de beschrijving van een spirituele weg, een flink aantal eyeopeners. Althans, die uitwerking had het lezen van de brief op mijzelf. Ik zal een voorbeeld noemen.

Meteen in het begin van de brief zet Augustinus met grote precisie het verschil tussen geloof en kennis uiteen. Wie deze passage leest zal zich verbazen over de helderheid van het daar gemaakte onderscheid tussen 'iets weten' en 'iets geloven', en zich tegelijkertijd realiseren hoe vaak wij beweren iets zeker te weten, terwijl we het in feite niet weten, maar geloven. Augustinus vindt zelfs dat het grootste deel van alle kennis gebaseerd is op geloof. De confrontatie met de opmerkelijke radicaliteit van dit inzicht stemt de lezer tot een prettig soort bescheidenheid, zeker in godsdienstige zaken.

De brief die Augustinus aan Paulina schrijft, biedt, naast allerlei randkwesties, in de grond een handreiking aan wie op zoek is naar spiritualiteit. Augustinus geeft de contouren van een - uiteindelijk verademend eenvoudige - spirituele weg. Ik gebruik met nadruk het onbepaald lidwoord 'een',

ook al zou Augustinus het daar zelf niet mee eens zijn, want de oudere Augustinus die zijn eigen jeugdige ik veroordeelt als seksverslaafd, te ambitieus en hoogmoedig, is ervan overtuigd dat hij zulke ervaringen gemeen heeft met heel de rest van de mensheid en *'daarom'*, vindt hij, *'is de geestelijke weg, die ik beschrijf, geldig voor iedereen'*. In die zin is de brief tegelijkertijd een discussiestuk: Augustinus richt het woord over de schouders van Paulina tot diegenen van zijn tijdgenoten die heel anders over de besproken kwesties denken en een andere geestelijke weg willen bewandelen. Het is verstandig om dit polemische karakter van de brief bij het lezen in gedachten te houden, want Augustinus is naar de smaak van ons, vrijzinniger spirituele zoekers, soms te stellig en te weinig tolerant.

Dat is niet vreemd. Augustinus is immers een bekeerling wiens theologie zich niet alleen ontwikkelt in discussie met zijn opeenvolgende tegenstanders, nee, de basis van Augustinus' theologie is in feite gebouwd op zijn persoonlijke innerlijke jeugdconflicten. De augustiniaanse theologie is daarom nauw met Augustinus' persoon verweven en in discussies is hij dan ook vaak volslagen vooringenomen.

Tegelijkertijd leeft hij in een tijd waarin de discussies en speculaties over geloofsinhouden juist toenemen. De kerk krijgt immers steeds meer leden, nu haar belangen, zeker in het westen, zijn veilig gesteld. Augustinus kan hier maar moeilijk mee omgaan, niet alleen vanwege zijn persoonlijke belang, maar ook omdat er, nu de kerk meer een meer verweekeld raakt met de structuur van het Romeinse Rijk, simpelweg steeds meer op het spel staat.

Los daarvan geldt Augustinus als een gevoelig man. Hij is emotioneel, gepassioneerd, een vat vol tegenstrijdigheden. Zo is Augustinus bijna nooit alleen, kan hij niet gelukkig zijn zonder zijn vrienden en ervaart hij het overlijden van één van hen als de dood van zijn tweede ik. Liefde, gemeenschap en vriendschap vormen dan ook de kern van zijn leven, maar toch blijkt uit zijn biografie dat Augustinus ook een enigszins in zichzelf gekeerde man is, met veel aandacht voor introspectie.

Augustinus is zeker een intellectueel, maar hij is niet afstandelijk. Zijn ratio wordt vaak overstemd door zijn heftige emoties. Sommigen verklaren deze heftigheid als typisch Noord Afrikaans, anderen wijzen erop dat hij echt een zoon van zijn vader is. Ook deze heeft, volgens Augustinus' moeder Monnica, een driftig en eigenzinnig karakter en juist Augustinus, hun meest getalenteerde kind, erft het moeilijke karakter van zijn vader.

De spiritualiteit zoals Augustinus die beschrijft, beantwoordt dan ook aan een specifiek levensgevoel, een heel oud levensgevoel weliswaar, maar toch een levensgevoel dat ook vandaag de dag nog appelleert aan de geestelijke honger van velen. Misschien niet in de precieze verwoording die Augustinus eraan geeft en misschien wat betreft sommige aspecten wel en andere niet. Dat daarnaast überhaupt heel andere wegen mogelijk zijn, dat is ook in Augustinus' tijd genoegzaam duidelijk. Dat Augustinus deze te vuur en te zwaard bestrijdt is niet het onderwerp van dit boek.

Opbouw van het boek

In dit boek staat de brief aan Paulina centraal. Augustinus schrijft hem rond het jaar 413 na Christus, terwijl het Romeinse Rijk, dat op dat moment al langer dan een millennium bestaat, wankelt. Spoedig zullen er in Noord Afrika alleen nog maar sporen van resten.

Het boek valt in twee delen uiteen: het eerste deel is een voorbereiding op het lezen van de brief, het tweede bevat de tekst van de brief zelf en mijn aanvullende opmerkingen.

Het eerste deel opent met een kort overzicht van het turbulente leven van Augustinus zelf.

Dan volgt een beschrijving van de impact die de dramatische historische gebeurtenissen van dat moment op de inwoners van het Romeinse Rijk hebben. Vervolgens laat ik zien hoe Augustinus - als zielzorger en theoloog kan hij niet anders -, onmiddellijk de parallel trekt met het innerlijke leven van zijn toehoorders: de uitwendige gebeurtenissen symboliseren, wat Augustinus betreft, innerlijke spirituele processen.

Het zal duidelijk zijn dat zelfs een gigant als Augustinus niet in een vacuüm leeft, maar dat ook hij werkt en schrijft, staande op de schouders van reuzen. Augustinus' intellectuele uitwisseling met zijn voorgangers komt in het tweede hoofdstuk van het eerste deel aan de orde. Of hij hen zou betitelen als idolen, of als vijanden is hier niet relevant – dat wisselt trouwens -, maar het is duidelijk dat we de bronnen van Augustinus' spiritualiteit moeten zoeken bij het christelijke manicheïsme, bij de 'heidense' platoonse

filosofen en bij de zogenoemde ‘apostel van de heidenen’, Paulus.

In de aan Paulina gerichte brief formuleert Augustinus zijn antwoord op haar vraag of de mens God kan zien. De brief handelt voornamelijk over de verschillende implicaties van een dergelijke mystieke ervaring. In het derde hoofdstuk zal ik daarom eerst aangeven wat ik onder een mystieke ervaring versta, vervolgens zal ik Augustinus’ beschrijvingen van een tweetal van zijn persoonlijke mystieke ervaringen weergeven en tot slot zal ik een viertal belangrijke implicaties van de geestelijke weg zoals Augustinus deze beschrijft, uit de doeken doen. Het zijn de volgende: de spiritualiteit van Augustinus wordt gekenmerkt door het altijd durende spanningsveld tussen twee tegengestelde polen, door zijn gerichtheid op de wereld, door zijn gebondenheid aan de Bijbeltekst en door een principiële openheid die hem geschikt maakt voor alle tijden en plaatsen. Volgens Augustinus kan de geestelijke weg die hij beschrijft, steeds weer handen en voeten krijgen in een telkens veranderende historische context.

Pas dan kunnen we de overgang maken naar de eigenlijke tekst, maar voordat we dat doen, moeten we eerst nog kennis maken met Paulina. Het weinige wat we van haar weten zal ik beschrijven, waarbij ik extra aandacht zal schenken aan het feit dat zij en haar echtgenoot Armentarius in seksuele onthouding samenleven. Vervolgens ga ik kort in op de directe aanleiding van de brief, dat is het conflict over de vraag of ons lichaam na de dood als een lichamelijk of als een geestelijk lichaam verrijst. Ik hoop duidelijk te maken dat die vraag alles te maken heeft met het eigenlijke grondthema van de brief: het afschermen van God tegen de

mens. Als ik dan tot slot in een laatste overzicht de structuur en opbouw van de brief aan Paulina heb gegeven, kunnen we de stap naar de eigenlijke tekst maken.

Daarmee zijn we in het tweede, centrale deel van dit boek aanbeland. Daar volgt de brief aan Paulina in vertaling. Vanwege de beknoptheid van Augustinus' formuleringen heb ik ervoor gekozen om de Latijnse tekst niet al te letterlijk te vertalen, maar losjes van dichtbij te volgen. De tekst heb ik onderverdeeld in paragrafen die ik telkens van een eigen opschrift heb voorzien. Daarbij ben ik afgeweken van de indeling van de tekstkritische edities. Elke paragraaf wordt ingeleid door enkele korte verhelderende opmerkingen.

De brief aan Paulina is doorspekt met Bijbelcitataten. In feite is heel Augustinus' betoog op Bijbelcitataten gestoeld. Om aan dit feit recht te doen heb ik een index van Bijbelcitataten toegevoegd. De vertalingen van al die Bijbelcitataten zijn overigens van eigen hand.

Het notenapparaat onder aan de pagina doorheen heel het boek bevat de noodzakelijke aanvullende informatie en literatuurverwijzingen. Voor wie zich nog verder in de materie wil verdiepen is op het eind van het boek een extra pagina met literatuurverwijzingen toegevoegd.

Rest mij u veel leesplezier te wensen.

Thijs Rutten, Nijmegen februari 2009

Deel 1

Inleiding op het lezen van de brief

Historische context

Over Augustinus is al erg veel gezegd en geschreven. Feitelijk verschijnen er meer dan vijfhonderd publicaties per jaar over hem. Deze kerkvader onder de kerkvaders geniet nog steeds een enorme populariteit.

In dit hoofdstuk zal ik Augustinus' leven in vogelvlucht beschrijven, eigenlijk alleen maar in zoverre de feiten van zijn leven van belang zijn voor het lezen van de brief aan Paulina. Daarna komt de context waarin Augustinus de brief schrijft, aan de orde. Dat het een roerige tijd is, zal blijken. Ter afsluiting wil ik wat dieper ingaan op de wijze waarop Augustinus de belangrijkste gebeurtenissen van zijn tijd interpreteert, want ook dat werpt licht op zijn persoonlijkheid en geeft handen en voeten aan zijn spiritualiteit.

Het leven van Augustinus

Het leven van Augustinus wordt zeker niet gekenmerkt door rust en eenvoud. Integendeel, zijn biografie is mede bepalend geweest voor zijn succes en maakt hem des te aantrekkelijker voor zijn lezers. De in het jaar 354 na Christus in de hitte van Noord Afrika geboren Augustinus heeft immers gedurende heel zijn leven geworsteld, in zijn jonge jaren met zichzelf, als volwassene vooral met anderen.

Eigenlijk meteen al, vanaf zijn vroege jeugd is het leven van Augustinus gecompliceerd: zijn vader Patricius en zijn moeder Monnica behoren tot de verarmde landadel. Zijn vader maakt deel uit van het plaatselijke Romeinse establishment en hangt de oude Romeinse staatsgodsdienst aan, terwijl zijn moeder een vurig christen is. Die situatie – twee geloven op één kussen - leidt tot grote spanningen binnenshuis. Gedreven door de vooral religieuze ambities van de een tijdlang aan drank verslaafde Monnica, die bovendien 's nachts geplaagd wordt door religieuze droomgezichten waarin zij de veelbelovende toekomst van haar zoon voorspeld ziet, verruilt Augustinus al snel het ouderlijk huis in Thagaste voor de universiteitsstad Madaura. Vanwege geldgebrek moet hij zijn studie daar afbreken, om vervolgens als zestienjarige met vrienden en een 'beurs' naar Carthago te verhuizen. In de ban van deze grote stad, die hij aanvankelijk als een heerlijk Sodom en Gomorra ervaart, leert hij, na een periode van betrekkelijke losbandigheid, de vrouw kennen met wie hij vijftien jaar van zijn leven en - als achttienjarige reeds - een zoon zal delen. Na de voltooiing van zijn studies in de welsprekendheid en als leraar terug in het saaie Thagaste, komt de conflictueuze symbiotische relatie met zijn moeder eindelijk tot uitbarsting: zij ontzegt hem vanwege zijn in Carthago opgedane manicheese geloof de toegang tot het ouderlijk huis, hij ontvlucht haar dominante gedrag door zich als een dief in de nacht naar het voorbeeld van Vergilius' Aeneas in te schepen richting Rome. Monnica echter pleegt geen zelfmoord, maar reist, in tegenstelling tot Dido, Aeneas' geliefde en mythische koningin van Carthago, haar zoon achterna, voegt zich in Italië bij Augustinus en dwingt hem

uit opportunisme alsnog zijn concubine naar Afrika terug te sturen. Wij weten zelfs niet hoe deze vrouw heet, want in geen van zijn vele geschriften noemt Augustinus de moeder van zijn kind bij naam.

Zijn carrière aan het keizerlijke hof, die overigens zeer voorspoedig verloopt, maakt Augustinus al spoedig ziek en als gevolg van hevige psychosomatische klachten ziet hij zich gedwongen deze wereldse loopbaan af te breken. Dan volgt onder invloed van Ambrosius, in die tijd bisschop van Milaan, een periode van terug- en inkeer.¹ Niet alleen doet Augustinus afstand van zijn wereldse ambities en ziet hij voor eens en altijd af van een huwelijk, maar ook verliest hij in het havenstadje Ostia zijn moeder tijdens de terugreis naar Afrika. Zijn zoon Adeodatus, wiens naam 'Door God gegeven' betekent, zal veel te jong sterven. In deze periode vindt Augustinus' bekering tot het christendom plaats.

Augustinus trekt zich met een groepje vrienden op het landgoed van zijn ouders in Thagaste terug. Hij wil daar een rustig en meditatief leven leiden op platoonse wijze. Dat zal echter niet lang duren: in 391 al wordt hij tegen zijn wil tot bisschop van Hippo, een havenstadje in de buurt, gekozen. Vanaf dat moment breekt wederom een lange, roerige periode aan, niet alleen van zielzorg, maar vooral ook van discussie en polemieken.

1 Ambrosius, die ten tijde van het schrijven van deze brief al enkele jaren dood is, is in deze tijd bisschop van de stad Milaan. Hij overlijdt in het jaar 397 na Christus. Tijdens Augustinus' verblijf in Milaan in de tachtiger jaren van de vierde eeuw, maakt Ambrosius niet alleen Augustinus' bekering mogelijk, maar doopt hem uiteindelijk ook. Het is met name dankzij deze Ambrosius en de kring van theologen rondom hem, dat de platoonse filosofie in het westerse christendom heeft kunnen doordringen.

Tijdens de komende veertig jaren produceert de theoloog Augustinus naast zijn zielzorglijke en bestuurlijke werk een spectaculaire hoeveelheid werken, merendeels gelegenheidsgeschriften, in antwoord op, en meestal gericht tegen tegenstanders. Hij rekent af met enkele in zijn ogen afwijkende groeperingen binnen het christendom zelf, om te beginnen met de manicheeërs, zijn eerdere geloofsgenoten, hij maakt een einde aan het zich al bijna een eeuw voortslepende conflict van de kerk met de donatisten² - die zichzelf als de volmaakte christenen beschouwen en andere christenen buiten de kerk willen sluiten - en, in het laatste stadium van zijn leven, bestrijdt hij de nieuwerwetse leer van de Ierse monnik Pelagius, die leert dat de mens op eigen kracht de perfectie kan bereiken. En altijd maar weer geeft Augustinus de grenzen tussen christendom en heidens platonisme aan, zijns ondanks, moeten we zeggen, want het platonisme is een van de steunpilaren van zijn denk- en belevingswereld.

In zulke doctrinaire kwesties gaat Augustinus niet altijd even fijnzinnig en evenwichtig te werk. Sterker nog, op verschillende momenten slaat hij de plank volledig mis. Notoir is het feit dat Augustinus inmenging van de Romeinse staat toelaat, als het gaat om het beslechten van interne religieuze conflicten. Het betreft de donatisten, die van

2 Het donatisme ontstaat in de vierde eeuw na Christus naar aanleiding van een bisschopswijding in Carthago. Eén van de bisschoppen die de wijding voltrekken, zou een afvallige zijn. Volgens sommigen echter kan een afvallige nooit een bisschop wijden en daarom wordt door hen een ander tot bisschop gekozen. Deze laatste wordt in het jaar 315 na Christus opgevolgd door Donatus, naar wie deze radicale stroming is genoemd. De donatisten stichten in de Romeinse provincie Numidië in Afrika een eigen kerk en hun macht en aanhang is groot. Zij zetten zich fel af tegen de latere katholieke kerk.

staatswege gedwongen worden terug te keren in wat later de katholieke kerk zal worden. Welke gevolgen heeft dat in later eeuwen gehad? Notoir is ook zijn al te duistere verwoording van de erfzonde. De ambiguïteit daarvan heeft enorm veel leed veroorzaakt tot in onze tijd. Ik denk onder meer aan onschuldige pasgeborenen. Kwamen zij te overlijden alvorens het doopsel te hebben ontvangen, dan konden zij, omdat ze door de erfzonde bezoedeld zouden zijn, niet in gewijde aarde begraven worden. En Augustinus' visie op de vrouw is al helemaal niet van deze wereld. Om maar enkele zaken te noemen.

Zulke missers maken hem, wat mij betreft, niet sympathiek, ze maken hem zeker menselijk en ze verschaffen aan ons als lezer de vrijheid om Augustinus selectief en kritisch te lezen. Zelf sterft Augustinus in 430, eenzaam, terwijl zijn stad Hippo geplunderd wordt door de Vandalen, zijn ariaanse tegenstanders³ van dat moment, en terwijl de Romeinse samenleving in Afrika, zoals Augustinus die kent en verdedigd heeft, onontkoombaar verloren gaat.

De val van Rome

In de twee jaren die aan de inname van Rome door de Goten – twintig jaren eerder - vooraf zijn gegaan, heeft dit Oostgermaanse volk de Eeuwige Stad al tweemaal eerder belegerd. Tijdens deze belegeringen worden de bewoners van Rome uitgehongerd, maar de Romeinen weten zich

3 De arianen zijn volgelingen van Arius (256-336 na Christus). Zij ontkennen dat Jezus als Zoon van God ook zelf God is. De leer wordt fel bestreden door de officiële kerk die immers leert dat Jezus mens én God is.

beide keren te redden door hun toevlucht tot kannibalisme te nemen.

Op 24 augustus 410 gebeurt dan wat geen Romein daarvoor had kunnen bedenken: Alarik, de koning van de Westgoten, die zich in de periode voorafgaand aan de belegering beurtelings een vijand, dan weer een vriend van de opeenvolgende Romeinse keizers heeft betoond, slaagt er eindelijk in om met zijn leger de stad binnen te vallen. Zijn troepen plunderen Rome gedurende drie volle dagen, waarbij grote delen van de stad in de as worden gelegd.

Als gevolg van deze ramp heerst in het hele Romeinse keizerrijk een enorme verslagenheid: Rome is ingenomen, de Eeuwige Stad, hét symbool van de onvergankelijkheid van het Romeinse Rijk en in het bijzonder van de geborgenheid die dat Rijk zijn inwoners biedt, is gevallen. Zoiets hebben de Romeinen sinds het jaar 390 vóór Christus, acht eeuwen eerder, toen Rome door de Galliërs werd ingenomen en in brand gestoken, niet meer meegemaakt.

De christenen krijgen de schuld van deze ramp, want het christendom is enkele decennia daarvoor, in het jaar 380 na Christus, tot staatsgodsdienst van het Romeinse Rijk verheven. In hun ijver de oude Romeinse staatsgodsdienst uit te roeien, zijn de christenen niet erg fijngevoelig te werk gegaan: openbare uitingen van de oude godsdienst zijn inmiddels helemaal verboden, de tempels zijn gesloten of verwoest, de godenbeelden in stukken geslagen en vernietigd. Het feit dat de vele christenen er zelfs niet voor terugdeinzen om religieuze inscripties, die in de voorgaande eeuwen de tempels en pleinen hebben gesierd, te gebruiken als plaveisel voor hun wegen, moeten de aanhangers van de oude godsdienst als een pijnlijke klap in het gezicht van hun

goden hebben ervaren.⁴ De meeste van deze vernielingen vinden niet eens direct op last van de Romeinse staat plaats, integendeel, het hele kersteningproces voltrekt zich, zeker in christelijk Afrika, meestentijds tamelijk ongeorganiseerd, soms zelfs volstrekt ongecontroleerd en op bijzonder agressieve wijze, door toedoen van rondtrekkende bendes fanatieke christenen.⁵ Veel Romeinen wijten de plundering van Rome dan ook aan de verwaarlozing van de oude goden: was men deze goden trouw gebleven, dan zou Rome gespaard gebleven zijn.

Niet alleen geruchten over de ramp bereiken noordelijk Afrika, ook tal van vluchtelingen en overlevenden - christenen en niet-christenen - vinden hun weg naar het bisdom van Augustinus, uit wiens preken blijkt dat het er tussen deze beide groepen vaak heftig aan toe gaat.

Om zijn christelijke geloofsgenoten te ondersteunen in hun verweer tegen de verwijten van de niet-christenen, en om hun eigen twijfels te ondervangen, begint Augustinus in het jaar 413 aan één van de belangrijkste, zo niet hét belangrijkste van zijn boeken, getiteld: *De Stad van God*. In dit boek overdenkt hij de rampzalige historische gebeurtenissen van zijn tijd op een meer algemeen en abstract niveau en werkt hij zijn leer van de twee steden - één van deze wereld en één van God - definitief uit.

In de ogen van Augustinus is het leven in deze wereld, in deze stad ondergeschikt áán en gericht óp het leven in die andere wereld, in die andere stad. Dáár ligt het accent, dáár

4. Zie ook: Frits van der Meer, *Augustinus de zielzorger*, Utrecht 1957, 43-50.

5. Zie met name Peter Brown, *Augustine of Hippo*, London 1967. In hoofdstuk 24 beschrijft hij de impact van de val van het oude Rome, in het daaropvolgende hoofdstuk de draagwijdte van *De stad van God*.

mag de mens zijn heil verwachten, niet hier. De oude wereld is als een cocon waaraan de nieuwe wereld zich ontworstelt in een verwoestend pijnlijk, maar onontkoombaar, want noodzakelijk proces. De plundering van Rome is daar, volgens Augustinus, een concreet symptoom van. De rups wordt echter in dit leven nooit een vlinder en daarom zal de vorming van de nieuwe, volmaakte wereld pas helemaal voltooid worden op het einde der tijden. Tot die tijd bestaan beide werelden, beide steden, niet zozeer náást, maar eerder ín en dóór elkaar, onlosmakelijk met elkaar verstrengeld.

Uit dit laatste leidt Augustinus af dat niemand dit leven kan ontvluchten, of de veilige haven van zoiets als een geestelijke wereld kan bereiken. Er rest zijn tijdgenoten dan ook niets anders dan hun pelgrimstocht te voltooien, de wereld door, van het oude naar het nieuwe Jeruzalem. Wel, zegt Augustinus, heeft God, opdat niemand verloren loopt, de weg geopenbaard. Augustinus doelt hiermee op Gods zelfopenbaring in Zijn menswording: het leven van de historische Jezus zal, volgens Augustinus, de leidraad van alle mensen zijn.

De functie van het lijden

Ook wanneer hij tijdens kerkdiensten preekt, komt Augustinus vaker te spreken over de ondergang van de oude, vertrouwde wereld, die zich om hem heen voltrekt. Dat spreekt voor zich, want vooral als zielzorger heeft hij tot taak zijn parochianen een hart onder de riem te steken.

Sprekend over de ondergang van Rome, legt Augustinus een duidelijke voorkeur aan de dag voor het beeld van de

olijfpers, een beeld dat vast en zeker positieve associaties bij zijn toehoorders zal hebben opgeroepen. Het Afrika van Augustinus is namelijk het land van de olijfbomen, waar de olijven de hele zomer door aan de takken van de bomen hangen en zachtjes heen en weer worden gewiegd door de wind, totdat zij aan het einde van het jaar van de takken worden geschud en in de olijfpers vermalen.

Het einde van het jaar is aangebroken ... Het is nu tijd om geperst te worden, zegt Augustinus tegen zijn publiek als hij Psalm 136,6 uitlegt (Preek op Psalm 136,9).

Het zal na het voorafgaande glashelder zijn dat Augustinus dit 'geperst worden van de olijven', hoe pijnlijk ook, niet als een negatief proces beschouwt. Volgens Augustinus staat het persen in functie van een positief eindresultaat: alleen omdat de olijven geperst worden, komt de goede olie vrij en pas dán kan deze in de daartoe bestemde vaten lopen.

Toegepast op de inname van Rome betekent dat natuurlijk dat ondanks of juist dankzij de verwoestingen - Augustinus gaat soms wat al te gemakkelijk voorbij aan het enorme leed waarmee Rome's ondergang gepaard moet zijn gegaan - dat dankzij de verwoestingen, uit de oude wereld een nieuwe geboren kan worden, dat uit de, in de ogen van Augustinus, heidense wereld een christelijke wereld geboren kan worden. Augustinus zegt hierover: *Verpletterende slagen doen de wereld wankelen; de oude man wordt eruit geschud; het vlees wordt geperst, de geest verandert in heldere olie* (Preek 296,6).

Al omstreeks het jaar 410 dus ziet Augustinus hoe zich op macroniveau de eerste contouren gaan aftekenen van een proces dat twintig jaar later resulteert in de plundering van zijn eigen geliefde bisschopsstad en dat in de